

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Zoltvány Irén.

A csonka magyar földnek egyik legszebb vidékén, az erdők ölébe rejtett Bakonybélben április 24-én töltötte be hetvenedik életévét a hazai bencésrend egyik büszkesége, Társaságunknak köztsztszeteletben álló alelnöke, Zoltvány Irén. A magyar irodalom-történet munkásainak meg kell állaniok ennél az ünnepélyes dátumnál, hiszen Zoltvány Irén egész pályáját ennek a stadiumnak szentelte, nekünk pedig kötelességünk megnyitni összefoglaló szemlénk hasábjait a kép előtt, amelyet a szemleíró szerény ereje a pálya tudományos eredményeiről festeni törekszik.

A természettudósok mondják, hogy minden fának meg van a maga egyénisége, amelyet a talaj és a kifejlődés körülményei determinálnak. Zoltvány tudományos működése is ilyen szembe- szökő determináltságot árul el. Első tanulmánya a magyar középkor egyik, költői szempontból nagybecsű kódexének, a *Nádor-kódex*nek nyelvéről szól; 1884-ben kiadja a bakonybéli apáti szék díszének, Guzmics Izidornak részletes életrajzát; a nyolc- vanas évek végén hozzákezd az esztétika egyik örök problémájának, a szép és erkölesi jóviszonyának bogozásához, s megírja a tragi- kum elméletére vonatkozó fejtegetéseit, a naturalista regény bírál- latát, amikből nőtt ki utolsó nagy műve: az *Erotika és irodalom*. Közben, 1899-ben, sajtó alá rendezi a magyar költeménykiadá- soknak egyik legmintaszerűbb termékét, Czuczor Gergely összes költői műveit. Végül nagy felkészültséggel vesz részt a magyar- országi bencésrend történetének hatalmas monografiájában, megírva a rend irodalmi tevékenységét a legrégebb időktől 1802-ig.

Nevének tekintélyt Guzmics-életrajza szerzett. Guzmics neve nem a halhatatlanok közül való, de Kazinczyhoz fűződő barát- sága és lelkes irodalmi serkentése a XVIII. század végének és a századfordulónak emlékezetes munkásává teszi. A kornak hű kifejezője, testvérrelke annak a XVII. századi névtelennek, aki

Thököly korában így sóhajtott fel: „Adná Isten mennél hamarabb látnunk azt a napot, azt a dícséretes és örvendetes ünnepnapot, melyben az egész Magyarország egy nyelven szóljon; melyben a magyar nemzet újonnan a régi egy igaz hitben egyesülvén, egy törvény, egy fő alatt, egy keresztény gyülekezetben, egy Istent imádjon és magasztaljon örökké. Oh, minémű öröm, miesoda vidámság volna a szívekben, miesoda örvendezés, egymás közt megölelés, miesoda vigasztalás a keseredett atyafiaknak, kik szívök szorongatásával, keserves lelki fájdalomával várják ezt az egyességet az országban.“ Guzmicsot elsősorban ez a lángoló hazaszeretet emeli a kor átlagembere fölé, ez az érdeme szerez nevének maradandóságot. Nyilvánvaló, egész működése ezt bizonyítja: Zoltvány Irén lelke is telve van ezzel a nemes patriotizmussal. És az a kép, amelyet Guzmics gyermekkoráról fest, amelynek alapján Guzmics pályaválasztását kívánja megértetui, az a kép sem csupán Guzmicsnak megértetésére szolgál, hanem jelzője annak a talajnak is, amelyből maga Zoltvány sarjadt, amely őt is a bencésrendbe vitte. A vallásos, szorosabban a szerzetes léleknek azonos típusa fejlődött ki ebből a közös talajból: lélek, amelybe legmélyebben az Isten iránti szeretet bocsátott gyökeret, s amely e gyökér köré a nagy emberszeretet szálaít fűzte. Az emberszeretet fejleszt Guzmicsban a vallási türelmet oda, hogy egy megegyezésen alapuló magyar vallás létrehozását tűzi programmjába, és ezt a megegyezést Szent Benedek szerzetes fia „legkevésbé pápa által gyűjtött zsinatban“, inkább a magyar diétán akarja keresztülvinni. Guzmics lelkének ez a törekvése a század elejének magyar katolicizmusára és ezzel a kor szellemére oly szomorúan jellemző, hogy irodalmi jelentőségének feledésbe merülte után is fenn fogja nevét tartani. Guzmicsnak ez a törekvése nem irodalomtörténeti érdekű; elsősorban az egyháztörténetnek kell azt számontartania, hiszen a mi stúdiumunk még Kazinczy bibliaátírását sem tartja regisztrálandónak. Zoltvány elsősorban az ember szívértékének igazolásául tartja Guzmics törekvésének méltatását érdemesnek, s ha érezteti is az egyedül helyes katolikus álláspontot a megítélésben, szíve a törekvés érzelmi indítékának helyeslésére készíti. Guzmics, az ember, sokkal közelebb áll a szívéhez, mint-hogy egyházi szempontból elítélhetné. Sőt tovább megy, és hajlandó Guzmics kortársairól is elfogadni azt az ítéletet, amelyet Guzmics leveleiben olvas; amint ez a pesti papnevelő tanárai-

nak jellemzésénél szembetűnő, ha referátumát Mihályfi Ákos elfogulatlanabb ítélkezéseivel vetjük össze. (A papnevelés története, I.) Magunk korántsem a teológus Zoltványt akarjuk jellemezni ezzel, csak rá akarunk mutatni arra, hogy ez a megítélés abból a lelki közösségből ered, amelyet az emberszerető szív rokon érzelmei fejlesztettek ki benne. Általában az a lelkesség, amellyel Guzmicsnak ezt a tévedését a nemes szívtartalomra vezeti vissza, Zoltványban is a léleknek azt a tüzét revelálja, amely sebzetlen szeretettel árad minden embertárs felé.

Még érthetőbb az az együttérzés, amellyel Czuczor Gergelyről szól. Szülővárosának, Érsekújvárnak egyetlen költőszülöttje akkor hal meg, amikor az ifjú Zoltványnak gyermeklelke a legfogékonyabb; tizenhatéves, amikor szülővárosa emléktáblával jelöli meg az andódi szülőházat és valóságos irodalmi népiünnepélyt rendez. A tehetséges ifjúnak lelkében bizonyára már ekkor megszületik az elhatározás, hogy nagy földijének kegyeletes emléket állít, és ezt csak érleli az, hogy maga is Szent Benedek rendjének válik tagjává. Tudományos munkásságának legbecsebb terméke csakugyan ez a háromkötetes kiadás és az elébe iktatott gondos életrajz. De mielőtt ennek méltatására térnénk, Zoltvány lelkületének megismertetésére csak azt említjük, hogy ugyanaz a lelkes együttérzés vezeti tollát Czuczor „összes működése s egész élete vezérfonalának, rendkívül erős neuzeti érzésének, szinte rajongó fajszeretetének s általában lelkes hazafiságának“ bemutatásában, mint amely Guzmics lelkületének ezt a vonását méltatta. És ezt a tulajdonságot olyan érdemnek tartja, hogy hajlandó szemet húyni a pap fogatkozásai előtt, amelyek közül egyre, a szépnem iránt való érzékenységre, éppen Zoltvány vetett világot Zathureczky Zsófia emlékének a felidézésével.

Hiba lenne azt hinni, hogy Zoltvány egyházi volta elegendő Zoltvány esztétikai felfogásának a megértéséhez. Igaz, hogy a valláserkölcsei és esztétikai szempont nála rokon, de ennek az a finom érzékenységgű erkölcsei érzék az oka, amely Zoltvány lelkének habitusát teszi, amely az erkölcsei megítélést minden lelki állásfoglalásának gyökerévé rendeli. Hogy ez mennyire öntudatlan és kényszerű nála, azt legvilágosabban az mutatja, hogy ő, akit utolsó műve megjelentekor kiesinylően „az erkölcsei esztétikusának“ nevezett a kötekedő hírlapi kritika, a Bánk bámról írt tanulmányában ezt mondja: „Greguss egész széptani rendszeré-

nek — *nézetem szerint hibásan* — merőben ethikai alapot vet.“ Zoltványynak lelkében a legérzékenyebb reagáló: finom erkölcsi felfogása, és bármily kiművelt is gondolkodása, bármily gondosan különíti is el a fogalmakat, a lélek ítélő tevékenysége nála nem lehet el erkölcsi szempont nélkül. Természetes, hogy felfogása visszautasítja az akarat determináltságának tanúát, a tragikum gyökerévé tehát a vétséget és bűnlődést teszi. A szép hatásából, a gyönyörködésből nem zárhatja ki az erkölcsi érzék békéjét sem, sőt annak megsértését az esztétikai élvezet lerontójának vallja.

Mint maga is mondja, esztétikai felfogása teljes összhangban van Aquinói Szent Tamás tanításával; innen a megegyezése a legmodernebb katolikus esztétika tanításainak főtételeivel, Jaques Maritain könyvével. Erre az esztétikai felfogásra alapos tanulmány vezet. Abból indul ki, hogy a művészet elvesztené jelentőségét, ha elvetne magától minden vonatkozást a világszemlélet erkölcsi tisztaságára. Visszautasítja a *l'art pour l'art* elvét, mert a szépségben az értékes tartalom és művészi forma együttesét kell megkövetelnie. A tetszés tényéből a szépség meg nem határozható maradék nélkül; az érzékelésre és értelmi megismerésre tett hatás mellett az érzelemre tett hatás sem tagadható. A szépség fölkellette érzelmek között hangsúlyozza azt, amelyet a szép iránt kívánatos jó iránt táplálunk. Az erkölcsi jó tehát nem kerülhet a széppel szembe, a műélvezet legmagasabb célja pedig egyenesen az élet megnemesítése, a magasabbrendű élet.

Jóformán azonos szavakkal fejti ki ezeket a tételeket Zoltvány a *Zola naturalizmusáról* írt tanulmányában és harminc évvel később megjelent könyvében (*Erotika és irodalom*). Gyökere azonban a meggondolásoknál mélyebben van, abban a világfelfogásban, hogy „az erkölcsi törvény mindig és mindenütt kivétel nélkül kötelez“. Amit ennek a tételnek igazságából levezet, azt gondos esztétikai rendszerré igyekszik ugyan formálni, de ezt a központot nem hagyja el. Ez a központ oly izzó fókusz, hogy néha el is vakítja az ítélőt.

Amint Katann egyházi szempontja a világirodalom áttekintésében, olyan sivárnak érződik az erkölcsi szempont az *Erotika és irodalom* című könyvben. Sivárnak elsősorban azért, mert alig van általánosan ismert irodalmi név, aki itt megrovást nem

kapna. Mint minden egyoldalú áttekintés, ez is fárasztó, és felsorolásbeli teljességének nincs sok összefüggése azzal az elméleti megállapítással, amelynek kedvéért íródott. Talán tanulságosabb lenne akkor, ha vagy a korviszonyokban vagy az író lelki típusának megvilágításában a fejtegetés megvilágítaná az okokat, amelyek az egyes írókban az erotikát kifejlesztették. Az az egy-két hely, ahol ez előkerül, veti fel a gondolatot bennem. A másik baj, hogy az egészen jelentéktelen írók és művek is szóba kerülnek, ha megrovásra okot adtak, ellenben a másik oldal természetesen csak legfeljebb jelződik; így a tanulság megromlik. Még nagyobb kár, hogy jelentéktelen művek tartalmára is kiterjed, felesleges jelentőséget juttatva így a műnek. Baj az is, hogy nem egyszer az erotika megítélésében sem tudunk az értekezővel egyetérteni; hogy csak egy példát említek: Apuleius regényét mi sokkal szigorúbban ítéljük meg. Hogy nemosak magunk vagyunk így, azt egy ellenkező példa igazolhatja: Molnár Ferenc Andor-ját az erkölcsi nézőpontból ítélő Magyar Kultúra egyik kritikusa teljesen ellenkezően méltatta. Ebben a művében Zoltvány Zola naturalizmusáról írt tanulmányát vette gerincül: most is az a legértékesebb része.

Az erkölcsi szempont merevvé válik abban a tanulmányban is, amelyet Beöthy tragikum-elmélete ellen, a Bánk bán magyarázatául írt. Érdekes, hogy a tragikum fogalmával szemben Péterfy Jenő sem tud a merevségtől mentes maradni, amint arra művei kiadásakor Angyal Dávid rámutatott; csakhogy Zoltvány az ellenkező végletben keresi a megoldást. A tragikai felfogás tisztaságát keresztény eredménynek mondja; vitatja Beöthyvel szemben az antik és keresztény tragikai felfogás között a különbséget, de azt nem fogadja el, hogy a tragikum a közönség világfelfogásában található csak gyökeret, mivel a dráma természete megköveteli a tömeget, amelyre hatni akar. Péterfy talán túlságos is abban, ahogy a korszellem hatását rejtegeti, de az is bizonyos, hogy más közönségnek tragikai lehet az, ami nekünk a legkevésbé sem tragikus. Krisztus a római nézőnek tragikus lehetett volna, nekünk nem az. És erre rávezethette volna Zoltványt Beöthy felfogása: a protestáns ember természetesen tartja Szent Imrét; amint természetes az is, hogy a katolikus ember benne tragikus tévedést vagy vétséget nem lát. De ha ez így van, akkor a tragikum elmélete nem lehet egy kor világfelfogásában elfoguló, és azt, hogy eltérő tragikum-elméle-

tek vannak, abból kell megmagyaráznunk, hogy minden tragikum-elméletnek világfelfogás az alapja, a világfelfogás pedig nem volt sohasem teljesen egységes az emberiségben. Ha tehát drámai művek tragikumát vizsgáljuk, az alapjául szolgáló világfelfogást kell megkeresnünk, annak a szempontjából mérlegetnünk, és csak ezzel a világfelfogással szemben szegezhetjük le a magunk világfelfogása kapcsán eltérő felfogásunkat.

A tanulmány első megítéléséről maga Zoltvány értesít bennünket; Gyulai ilyenformán nyilatkozott róla: „Tiszteendő úr! nines igaza...” (*Carlyle hatása Gyulai Pálra*, Pannonh. Évk. 1912.) Azt hiszem, túlságosan típusú keresett Bánkban, nagyon kevésbé ügyelt az egyéni lelkiségre és azért oly merev az ítélete. Ha Tolnai Vilmos finom Gertrudisz-tanulmányával vetjük össze azt, amit itt a királynéről olvasunk, az emberismeret hiányára kell gondolnunk, ami — papi ember mondván női lélekről ítéletet — semmi esetre sem lehet megbotránkozató.

Sokkalta biztosabb talajon mozog az irodalomtörténetíró Zoltvány. Legfőbb erényei: hatalmas olvasottsága, igazságkereső lelkiismeretessége, szerencsés tapintata. Nagy olvasottsága már az *Erotika és irodalom* című könyvének is szembetűnő érdeme; de még több eredményre vezet a hazai bencésrend irodalmának áttekintésében. Csak néhány jellemző példát említek: a *Gencsis Seduli* kéziratát csak ez a teljes tájékozottság ítélheti az V. században élt galliai Cyprianus művének; az *Interrogatio Petri* manuscriptumában csak ez ismerheti fel Szt. Fulgent *De fide ad Petrum* című írását; az 1707-ből való, *Az emberi gyarlóságoknak segítsége* című kézitról csak ez állapíthatja meg, hogy Fábri Kolumbán írása. Készültségének mértékéről tanuskodik a rendi irodalom történetének csaknem minden lapja; de talán legszebben a Gellért püspökről írt fejezet, a Gellért-legenda változatainak áttekintése, a corsendonki legendának magyar szerzőhöz való kapcsolása és e legenda kivonatainak az alapszöveghez hasonlítása. Pontosságának szép példái a kézirat-bemutatósok, a bencés másolatban ránkmaradt Esztergomi kódexé, Karner Egyed és Lancesics Bonifác verseskönyvéé, a *Notata et Retorices* kötetéé, és mindenek fölött a Szoszna Dömötör-féle nagy énekgyűjteményé, amelynek különös érdekességet ad, hogy 357. lapján a *Boldogasszony anyánk* kezdetű éneknek egyik legelső lejegyzését találjuk. Kár, hogy az a sok értékes megállapítás ebben a sorozatos rendtörténeti monográfiában rejtőzik, vagy

legalább külön kötetben össze nem gyűjtődött. A magyar történet kútfőkritikája, a magyarországi teológiai irodalom története, a magyarországi latin költészet vizsgálata nem lehet ezek nélkül a rendkívül beeses, de elrejtett tanulmányok nélkül. Bizonyítékul Nagyszombati Márton költői munkásságának ismertetésére hivatkozom, mivel ez az előbb is eléggé méltatott latin poéta a helyreigazítások és finom megfigyelések révén teljesen új és helyesebb megvilágítást nyer.

Már magában véve is szerencsés gondolat volt, hogy az egyszerű névfelsoroláson és életrajzvázlaton messze túlnő ez a rendi ismertetés: pontos, néha mások munkáját is felhasználó életrajz, a művek tartalmi és alaki ismertetése, nem egyszer forráskritikai méltatása kerül az olvasó elé. S nemesak a pannonhalmi könyvtár mérhetetlenül gazdag könyv- és kéziratanyagát ismerjük meg (hiszen Zoltvány kutató munkája sokszor a hazai könyvtárak kéziratanyagával sem elégszik meg), hanem a magyar beucésrend egész szelleme, kulturális munkája revelálódik benne.

Lelekiismeretességének legszebb példái azok a helyreigazítások, amelyek sokszor évtizedes balhitet oszlatnak szét. Önnaga csak az egyiket emelte ki, a Szentmiklósy Alajos nevéhez fűződőt. Pedig a nagy munkának átlapozója alig győzi Színnyey köteteinek a rektifikálását.

Tájékozottsága azonban nem szorítkozik a szorosabban vett vallási irodalomra; Czuczor-kiadásának jegyzetei telve vannak beeses bibliográfiai adatokkal; a verseket nemesak pontosan összeválogatott változatok, hanem életkörülményekhez kötő apróbb-nagyobb adatok és gondos filológiai párhuzamok világítják meg. Pedig a daloknak népdali sorreminiszenciái, népi dalszöveggként való továbbfejlődései, irodalmi utánezatai a legfárasztóbb kutató munkát követelik meg. Gondosságára jellemző, hogy még elírást is csak egyet tudtunk felfedezni ezekben a párhuzamokban, azt, hogy Guzmics-életrajza a két Lafontainet összetéveszti. Az elmélyedő kutatásnak, a mindent saját szemmel látni kívánó lelkiismeretességnek, a legértékesebb tudósakribiának, tehát a legszebb tudományos munkásságnak termékei e munkák.

A mához ritkán van alkalma szólni Zoltványnak; de van két terület, amelynek tisztaságát annyira fontosnak érzi, hogy ismételve visszatér reá, és egyenesen a jelenhez intézi szavát:

az erkölcs és a nyelv tisztasága. Az utóbbira vonatkozó fejtegetései valóságos vitairattá nőnek Guzmics-életrajzában, amikor a nyelv józan megújításának a lehetőségét védi a Nyelvőrrel szemben; a második az *Erotika és irodalom* figyelmeztetéseiben kerül elénk. Társaságunk egyik közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában is ez a kettő fakaszt kemény elítélést az ajkán a jelen irodalmával szemben, éreztetve azt a fájó aggodalmat, ami a bakonybéli remeteség nemesszívű apátját hazája sorsa iránt eltölti. Ez a nemzete sorsán aggódó szív és ez a nemzete szellemének multját feltáró szellem ünnepelte életének, önmagának nemesítésének hetvenedik életévét április 24-én.

Alszeghy Zsolt.